

ДИГИТАЛНА НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ ХОЛОКАУСТА – ИЗ УГЛА СТУДЕНТА НА РАЗМЕНИ НА УНИВЕРЗИТЕТУ ЈУСТУС-ЛИБИГ-ГИСЕН

У раду је представљено непосредно искуство похађања курса *Увод у књижевност Холокауста* током студентске размене на Одсеку за проучавање књижевности Холокауста на немачком Универзитету Јустус-Либиг-Гисен током зимског семестра 2021/22. У раду су представљени рад одсека и његови актуелни истраживачки и публицистички пројекти. У централном делу рада изложени су организација и садржај курса, уз посебан осврт на употребљене мултимедијалне садржаје у настави. На крају рада аутор износи завршна разматрања у вези са квалитетом наставне праксе на овом курсу и закључује да је курс на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен пример добре наставне праксе у образовању о Холокаусту, који би могао послужити као добар узор за наставну праксу Холокауста у Србији.

Кључне речи: књижевност Холокауста, дигитална настава, Универзитет Јустус-Либиг-Гисен, студентска размена.

1. Увод

Холокауст се у универзитетском образовању дуго изучавао, пре свега, у оквиру наставног програма департмана историје и понегде у оквиру студија права и политичких наука. Међутим, с интензивним порастом научног интересовања за различите аспекте Холокауста, као и са оснивањем све већег броја музеја и меморијалних центара посвећених Холокаусту и култури сећања, Холокауст постаје предмет изучавања других научних дисциплина и департмана, као што су, како наводе Роберт Иглстоун и Бери Ленгфорд, студије књижевности и језика, уметности и филма, као и других хуманистичких наука (2008: 1). Потреба да се Холокауст сагледа као комплексан и јединствен догађај, који захтева интердисциплинарни приступ у проучавању, као и да се кроз неговање културе сећања очува у колективној свести резултирао је допуњавањем и побољшавањем универзитетских образовних програма о Холокаусту.

¹ dam04.milica@gmail.com

Водећу улогу у унапређивању дидактичких и педагошких приступа у образовању о Холокаусту, као и у подучавању наставног особља данас има Меморијални центар *Jad Вашем* у Јерусалиму. У његовом склопу налази се низ центара, института, архива и библиотека, чији је главни циљ „commemorating, documenting, researching and educating about the Holocaust²” (YAD VASHEM, 2022). У оквиру центра *Jad Вашем* се од 1993. налази Међународна школа за студије Холокауста (енг. International School for Holocaust Studies). Ова школа је јединствена у свету и настоји да полазницима различитих профила пружи квалитетно и интердисциплинарно образовање о Холокаусту, које се заснива на проучавањима не само у домену историографије него и музике, уметности, књижевности и теологије. *Jad Вашем* и његова Међународна школа континуирано раде на развијању наставних препорука у образовању о Холокаусту, које следе многе образовне институције (YAD VASHEM, 2022).

Институционализоване студије Холокауста јесу, у оквиру основних и мастер студија, широко заступљене на универзитетима у Сједињеним Америчким Државама и Израелу, док у Немачкој, како наводе Ферена Негел и Лена Кале, с изузетком мастер програма „Holocaust communication and tolerance³” на колеџу Туро у Берлину, не постоји програм студија Холокауста. У Немачкој се, како наводе ови аутори, Холокауст не проучава у оквиру јединственог, институционализованог предмета, него му се приступа мултидисциплинарно у оквиру различитих институција (2018: 12).

У универзитетском образовању у Србији тренутно не постоји основни, мастер или докторски програм студија Холокауста. Међутим, у последњих неколико година примећује се пораст броја образовних понуда о Холокаусту различитог формата. Музеј жртава геноцида је у 2021. организовао велики број изложба, трибина, радионица и семинара⁴, а при Универзитету у Крагујевцу је 2020. основан Центар за студије сећања, који од свог оснивања сваког семестра нуди низ факултативних курсева⁵ о Холокаусту свим заинтересованим студентима крагујевачког универзитета. Лабораторија за изучавање Холокауста (Shoah Lab) у оквиру Института за филозофију и друштвену теорију у Београду од октобра 2022. под управом др Милована Пизарија нуди бесплатне курсеве историје Холокауста⁶ за студенте основ-

² „комеморација, документовање, истраживање и образовање о Холокаусту“ (прев. Милица Д.).

³ „Комуникација о Холокаусту и толеранција“ (прев. Милица Д.).

⁴ Више о раду Музеја жртава геноцида може се погледати у Извештају о раду у 2021. на веб-адреси: https://www.2.muzejgenocida.rs/images/Izvestaj_O_radu_MZG_2021.pdf

⁵ Листа и опис курсева могу се наћи на веб-адреси: <https://drive.google.com/file/d/1wf7IavIcL CX6Yah34GkplqUA7osHfvGd/view>

⁶ Програм и опис могу се наћи на веб-адреси: <https://ifdt.bg.ac.rs/index.php/2022/10/03/kursevi-o-holokaustu-za-studente-osnovnih-master-i-doktorskih-studija/>

них, мастер и докторских студија. На овом Институту је поводом Међународног дана сећања на жртве Холокауста 27.1.2023. најављено и увођење првих мастер студија Холокауста и геноцида у Србији, у сарадњи са неколико америчких универзитета и истраживачких института. Иако је пораст броја образовних програма о Холокаусту у Србији приметан, кујева или програма који се баве Холокаустом са становишта других, неисториографских дисциплина јако је мало.

Аутор овог рада је у зимском семестру школске 2021/2022. године као студент завршне године основних студија био на Еразмус плус програму мобилности⁷ на немачком универзитету Јустус-Либиг-Гисен, где је похађао наставу на Одсеку за проучавање књижевности Холокауста (нем. Arbeitsstelle Holocaustliteratur). Циљ рада је представљање искуства аутора након похађања дигиталне наставе на курсу *Увод у књижевност Холокауста*.

Рад се састоји од пет поглавља. Након уводних разматрања у првом поглављу, у другом је представљен Одсек за проучавање књижевности Холокауста на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен. У трећем поглављу дат је преглед актуелних пројеката овог одсека, док је у четвртом поглављу детаљно описан курс *Увод у књижевност Холокауста*. У петом поглављу представљена су разматрања о квалитету наставне праксе на овом курсу и изнети су најважнији закључци.

2. Одсек за проучавање књижевности холокауста

Интердисциплинарни одсек за проучавање књижевности Холокауста (нем. Arbeitsstelle Holocaustliteratur) основан је 1998. на Катедри за германистику Универзитета Јустус-Либиг-Гисен и бави се првенствено књижевнотеоријским и књижевнодидактичким проучавањем књижевности Холокауста и логорске књижевности, при чему су у фокусу текстови преживелих. Примарни циљ одсека је рад на публицистичким и истраживачким пројектима, али се пажња посвећује и организовању радионица, предавања и посета меморијалним центрима. Један од важнијих циљева одсека је, такође, образовање будућих наставника кроз сарадњу са школама и укључивање студената наставничких смерова у тематизоване образовне пројекте. Одсеком од 2008. управља др Саша Фојхерт (нем. Sascha Feuchert), професор новије немачке књижевности са тежиштем на логорској књижевности и књижевности Холокауста, у чија се задужења убрајају организација истраживачких пројеката и сарадња са другим истраживачким и образовним институцијама. На одсеку тренутно ради 14 сарадника, а одсек већ годинама нуди прилике за истраживачке боравке и размене за студенте и истраживаче са других универзитета (ARBEITSSTELLE, 2022).

⁷ Више о програму мобилности може се наћи на веб-адреси: <https://erasmusplus.rs/wp-content/uploads/2022/08/stipendije-2022-23.pdf>

3. Актуелни пројекти одсека за проучавање књижевности холокауста

С обзиром на то што је главни циљ одсека „dass diese Texte der Nachwelt erhalten bleiben und in Wissenschaft, Schule und Öffentlichkeit kritisch diskutiert und rezipiert werden“⁸(ARBEITSSTELLE, 2022), одсек иза себе има низ успешно завршених публицистичких и истраживачких пројеката⁹, а тренутно су у току три пројекта: Истраживачки пројекат: Рани текстови логорске и књижевности Холокауста, Библиотека пољске књижевности Холокауста и Рингелблум архива- избор.

3.1 Истраживачки пројекат: Рани текстови логорске и књижевности Холокауста (нем. Forschungsprojekt: Frühe Texte der Holocaust- und Lagerliteratur)

Како стоји на званичној интернет страници одсека, циљ овог пројекта је сакупљање и библиографско организовање у дигиталну базу података дела на немачком језику која припадају раном периоду логорске и књижевности Холокауста (1933 –1949)¹⁰, како би се спречило потискивање ових текстова из колективног сећања и како би били лакше доступни за јавност и научну заједницу, поготово ако се узме у обзир да у скорој будућности више неће бити живих непосредних сведока Холокауста. Овај пројекат у сарадњи са Универзитетском библиотеком Гисен (нем. Universitätsbibliothek Gießen) настоји да систематичном и свеобухватном библиографијом покрије празно место у досадашњем истраживачком раду и да у колективном сећању учврсти текстове пре свега из периода 1944/45 –1948/49, јер су они, упркос свом снажном дидактичком и политичком карактеру, умногоме заборављени (FORSCHUNGSPROJEKT 2022).

3.2. Библиотека пољске књижевности Холокауста (нем. Bibliothek der polnischen Holocaustliteratur)

Као што је објашњено на званичној интернет страници одсека, Библиотека пољске књижевности Холокауста јесте публицистички пројекат одсека у сарадњи са издавачком кућом Валштајн (нем. Wallstein Verlag) са циљем објављивања серије од десет томова изузетних дела пољске књижевности.

⁸ „очување текстова ради критичке дискусије у јавности, науци и образовним институцијама међу будућим генерацијама” (прев. Милица Д.).

⁹ Завршени истраживачки и публицистички пројекте Одсека за проучавање књижевности Холокауста могу се наћи на веб-адресама: <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Abgeschlossene-Projekte/> и <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Publikationen/>.

¹⁰ Дигитална база података може се пронаћи на веб-адреси: https://www.fruehe-texte-holocaustliteratur.de/index.php/Fr%C3%BChe_Texte_der_Holocaust-_und_Lagerliteratur_1933_bis_1949

Овај пројекат финансира Министарство спољних послова СР Немачке (нем. Auswärtiges Amt der Bundesrepublik Deutschland), а сарадници одсека који учествују у овом пројекту су Ева Червјаковски (нем. Ewa Czerwiakowski), Саша Фојхерт (нем. Sascha Feuchert) и Лотар Квинкенштајн (нем. Lothar Quinkenstein). До сада су објављена три тома; Богдан Војдовски „Brot für die Toten¹¹”, Богдан Војдовски „Ein kleines Menschlein, ein stummes Vögelchen, ein Käfig und die Welt. Erzählungen¹²” и Хенрик Гринберг „Kinder Zions¹³” (BIBLIOTHEK 2022).

3.3 Рингелблум архива – избор (нем. Auswahl-Edition des Ringelblum-Archivs)

У сарадњи са Фриц Бауер институтом (нем. Fritz Bauer Institut) у Франкфурту на Мајни и Центром за студије Холокауста (нем. Zentrum für Holocaust-Studien) на Институту за савремену историју (нем. Institut für Zeitgeschichte), одсек планира објављивање одабраних текстова подземног архива Вашравског гета на немачком језику. Ову збирку текстова сакупили су историчар Емануел Рингелблум и његови сарадници и сматра се „die zentrale Quellensammlung zum Leben und Sterben der polnischen Juden unter nationalsozialistischer Besatzung¹⁴” (AUSWAHL 2022).

4. Курс увод у књижевност холокауста

Курс Увод у књижевност Холокауста (нем. Holocaustliteratur – eine Einführung) јесте једносеместрални предмет који носи 4 ЕСПБ поена и реализује се у зимском и летњем семестру у сарадњи Катедре за германистику и Одсека за проучавање књижевности Холокауста на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен. Наставу од априла 2020. спроводи докторанд и стручни сарадник на Одсеку за проучавање књижевности Холокауста, Сандра Бинерт (нем. Sandra Binnert). Настава је намењена гостујућим студентима различитих студијских смерова у оквиру програма мобилности (Еразмус плус, Цепус и сл.) и студентима у оквиру тзв. виртуелног интернационалног програма (енг. Virtual International Programme)¹⁵ Универзитета Јустус-Либиг-Гисен.

¹¹ „Хлеб за мртве“, (прев. Милица Д.).

¹² „Малени човечуљак, нема птичица, кавез и свет. Приче“, (прев. Милица Д.).

¹³ „Деца циона“ (прев. Милица Д.).

¹⁴ „централном збирком извора о животу и смрти пољских Јевреја под националсоцијалистичком окупацијом“ (прев. Милица Д.).

¹⁵ Више о ВИП програму може се наћи на веб-адреси: <https://www.jlu-digitalcampus.de/vip>

4.1. Начин реализације наставе

Настава је у зимском семестру 2021/2022. на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен реализована уживо, у хибридном или онлајн формату у зависности од броја полазника курса, капацитета просторија и епидемијске ситуације. Настава курса *Увод у књижевност Холокауста* одвијала се искључиво у дигиталном формату, у реалном времену преко апликације Мајкрософт тимс (енг. Microsoft teams), а на курсу је учествовало пет интернационалних полазника (Јапан, Пољска, Чешка, Обала Слоноваче и Србија). Настава је реализована једном недељно у трајању од 90 минута у периоду од друге половине октобра 2021. до краја фебруара 2022.

Као и у оквиру других курсева и предмета на универзитету, коришћена је и платформа Штуд ај пи (нем. StudIP), која, слично платформи Мудл (енг. Moodle), служи за комуникацију наставног особља и студената. Корисници ове платформе имају своје јединствене налоге, а она им омогућава преглед уписаних предмета и курсева, као и приступ засебним секцијама за појединачне предмете.

4.2. Циљ и садржај курса

Циљ курса јесте упознавање полазника са историјом и књижевношћу Холокауста кроз анализу одабраних поглавља дела књижевности Холокауста. Курс је подељен на уводни и централни део, који су даље подељени на низ тематских целина. Радни језик курса јесте немачки. На уводном предавању на почетку семестра полазницима су представљени наставни план са датумима обраде појединачних тематских целина, рок за предају завршног семестарског рада, као и начин оцењивања и критеријуми.

У уводном делу курса, који је трајао месец дана, полазници су се упознали са концептом културе сећања (нем. Erinnerungskultur) и важности писмених сведочења кроз читање и анализу уводног одломка збирке есеја „Weil es sagbar ist¹⁶” немачког аутора и публицисте Каролин Емке (нем. Carolin Emcke). Поред тога, полазницима је у уводном делу курса дат преглед најважнијих историографских чињеница о нацистичким логорима, при чему је највише пажње посвећено логору Аушвиц-Биркенау. У ту сврху су као наставни материјали коришћене фотографије различитих концентрационих логора, географске мапе њихових локација и документарни филм „Дан у Аушвицу” (нем. *Ein Tag in Auschwitz*¹⁷), доступан у слободном приступу у медијатеци Це де еф (нем. ZDF). Гледање филма реализовано је асинхроно, у виду домаћег задатка, уз помоћ листе питања која је наведена у Табели 1. Задатак полазника је био да самостално погледају филм ван

¹⁶ „Зато што може да се каже“ (прев. Милица Д.).

¹⁷ Филм се може пронаћи на веб-адреси: <https://www.zdf.de/dokumentation/dokumentation-sonstige/ein-tag-in-auschwitz-108.html>

термина наставе и одговоре на задата питања, након чега је на предавању уследила дискусија са доцентом и другим полазницима.

Табела 1: Листа питања за анализу документарног филма „Дан у Аушвицу“

1.	По тачкама забележите каријеру Бернхарда Валтера. ¹⁸
2.	Шта је специјална радна група (нем. Sonderkommando)?
3.	Зашто је Бернхард Валтер смео да фотографише у Аушвицу?
4.	Како се описује ток догађаја на рампи на уласку у логор?
5.	Како Ирене Вајс ¹⁹ описује своја осећања након доласка у логор?
6.	Како је описана хијерархија заробљеника и заробљеника са посебним привилегијама?
7.	Како је одбрамбени одред СС (нем. Schutzstaffel) приступао бежању заробљеника?
8.	Имате ли питања у вези са документарним филмом?
9.	Шта Вас је посебно изненадило или погодило?

Последња тематска целина уводног дела курса била је посвећена упознавању са гисенским моделом дефинисања Холокауста као историјског догађаја и аспеката жанровског одређивања књижевности Холокауста. Према гисенском моделу, Холокауст је скуп свих мера терора, које су националсоцијалисти спроводили над свим групама жртава током своје владавине у периоду од 1933. до 1945. Према томе, Холокауст обухвата све од првих мера друштвене и економске маргинализације политичких противника, неистомишљеника или особа које се нису уклапале у нацистичку расну идеологију, преко хапшења и принудног рада, па све до до прогона и геноцида (HOLOCAUSTLITERATUR 2022).

Полазници су се након тога упознали са гисенским приступом дефинисању књижевности Холокауста, која се ослања пре свега на позицију Маркуса Рота (нем. Markus Roth) и Џејмса Јунга (енг. James Young) и на гисенски модел дефинисања Холокауста. Ако се пође од гисенског модела дефинисања Холокауста, онда се под књижевношћу Холокауста подразумевају сви књижевни текстови, који обрађују један или више аспеката националсоцијалистичке политике уништења. Аутори књижевности Холокауста су жртве, преживели, њихови чанови породице, али и особе који нису биле директно умешане у историјске догађаје (HOLOCAUSTLITERATUR 2022).

Прецизно одређивање кључних појмова историје и књижевности Холокауста пре преласка на централни део курса и читања дела књижевности Холокауста, послужило је као теоријски основ за анализу дела и као полазна тачка за дискусије на настави.

¹⁸ Бернхард Валтер (нем. Bernahrd Walter) члан СС одреда и фотограф у Аушвицу. Важи за аутора једног од тзв. Аушвиц албума, збирке фотографија које су документовале свакодневицу у Аушвицу пре ослобођења.

¹⁹ Ирене Вајс, пребродитељ Холокауста чехословачког порекла.

4.3. Централни део курса

Централни део курса био је посвећен анализи одабраних поглавља дела књижевности Холокауста. Дела и поглавља су пажљиво одабрана тако да курс тематски буде заокружен и да се уз свако дело обрађује други књижевни или историјски аспект, уз посебну пажњу на равноправну заступљеност аутора различитог пола, порекла и националности (списак обрађене литературе са именима аутора налази се у Табели 2). Сва дела су обрађивана у немачком преводу и сви текстови су били доступни за читање и преузимање на платформи Штуд ај пи.

Уколико је читање предвиђене литературе захтевало више времена због обима дела, у наставном плану правила се једна недеља активне паузе, а на располагању је стајао Мајкрософт тимс чет канал за евентуална питања, тако да су полазници имали времена да прочитају предвиђену литературу у предвиђеном року. По искуству аутора, учесници су били задовољни захтевима курса, што се најбоље огледа у томе да ниједан учесник курса није закаснио са читањем или је био неспреман.

Табела 2: Приказ литературе са темама и аспектима за анализу и дискусију

Наслов дела у преводу	Назив дела у оригиналу	Аутор	Тема или аспект за анализу и дискусију
<i>Лимунови из Канаде.</i>	Zitronen aus Kanda	Карин Граф	Хапшење
<i>Anus Mundi</i>	Anus mundi	Вјеслав Кјелар	Долазак у логор
<i>Ноћ</i> (нем. <i>Die Nacht</i>)	La Nuit	Ели Визел	Долазак у логор
<i>Зар је то човек?</i> (нем. <i>Ist das ein Mensch</i>)	Se questo è un uomo	Примо Леви	Принудни рад у логору
<i>Жене логора Биркенау</i> (нем. <i>Die Frauen von Birkenau</i>)	Dymy nad Birkenau	Северина Шмаглевска	Положај жена у логору
<i>Детњство иза бодљикаве жице</i> (нем. <i>Eine Kindheit hinterm Stacheldraht</i>)	Dzieciństwo w pasiakach	Богдан Бартниковски	Положај деце у логору
<i>Дим над логором Биркенау</i> (нем. <i>Der Rauch über Birkenau</i>)	Il fumo di birkenau	Лиана Милу	Проституција у логору/ положај жена/ положај привилегованих
<i>Код нас у Аушвицу</i> (нем. <i>Bei uns in Auschwitz</i>)	U nas w Auschwitzu	Тадеуш Боровски	Живот и смрт у логору
<i>Живети даље. Младост</i>	Weiter leben. Eine Jugend.	Рут Клигер	Ослобађање логора
<i>Роман једнога без судбине</i> (нем. <i>Roman eines Schicksallosen</i>)	Sorstalanság	Имре Кертис	Повратак заробљеника из логора/ интеграција у остатку становништва

4.4. Ток предавања

Свако предавање почињало је разговором о томе шта се на тај дан догодило током Холокауста, с циљем освешћивања полазника курса о свакодневици Другог светског рата и догађаја за време Холокауста. Потом би доцент дао кратак преглед основних информација које су важне за разумевање дела и пружио биографски увод о аутору или ауторима, чија се дела обрађују на датом предавању. Посебно на првим предавањима, у уводном делу часа, полазници су читали дефиниције најважнијих и најфреквентнијих лема попут лема „Пољак”, „први транспорт” и „anus mundi” из илустроване историје логора „Auschwitz von A bis Z²⁰”. Уводни део предавања обично је праћен мултимедијалним садржајима²¹. Централни део сваког предавања била је дискусија полазника курса о прочитаном делу, при чему је улога доцента била налик улози модератора. Након што полазници изнесу своје прве утиске о делу, доцент је постављао питања која су усмеравала дискусију о књижевној интерпретацији дела уз осврт на историјску перспективу. Фокус у разговору о делу је, поред дељења личних утисака и запажања, био на препознавању основних одлика књижевности Холокауста које су обрађене и дефинисане у уводном делу курса, као и продубљвање знања о Холокаусту као историјском догађају кроз књижевност. Посебан акценат у дискусији био је на употреби политички коректног говора, избегавању коришћења нацистичке терминологије у именовану догађаја и избегавању генерализација попут „сви Немци су злочинци у Холокаусту”. Предавања су завршавана сумирањем најважнијих закључака и утисака, уз препоруке за додатну литературу и самостално истраживање.

Посебно значајно, по ауторовом мишљењу, било је и дељење искустава о неговању културе сећања у државама порекла полазника, искустава у учењу о Холокаусту у оквиру националних образовних система, као и прилика за сусрет и разговор са сведоком Холокауста. Поводом Међународног дана сећања на жртве Холокауста, који се обележава сваког 27. јануара, полазници су добили задатак да направе презентацију о начину на који се овај дан обележава у њиховој држави порекла. Поводом Дана сећања на Ноћ погрома, који се обележава сваког 9. новембра, универзитет је организовао дигитални сусрет са сведоком и пребродитељем Холокауста, Ефом Умлауф (Eva Umlauf).

4.5. Мултимедијални садржаји у настави

Мултимедијални садржаји били су главно помоћно наставно средство на курсу и служили су да полазницима курса приближе реалност ратне свакодневице, животних услова у нацистичким логорима, пруже додатне увиде

²⁰ „Аушвиц од А до Ш“ (прев. Милица Д.).

²¹ О мултимедијалним садржајима више речи ће бити делу 4.5.

и перспективе и упознају полазнике са биографијама аутора. На самој настави, али и у сврхе домаћег задатка и додатног самосталног истраживања, коришћени су снимљени интервјуи са посредним и непосредним сведоцима Холокауста, исечци из образовних и документарних клипова и филмова, географске карте, фотографије из дигиталних архива различитих меморијалних центара, поткасти, као и аудио-записи јавних излагања дела. У Табели 3 налази се листа коришћених мултимедијалних садржаја на курсу уз објашњење примене у настави.

Табела 3: Листа мултимедијалних садржаја са објашњењима

Мултимедијални садржај	Извор	Примена у настави
Документарни филм „Дан у Аушвицу” ²²	Медијатека Це де еф (нем. ZDF)	Упознавање са свакодневицом заробљеништва у Аушвицу у оквиру домаћег задатка.
Графички прикази и фотографије	Пројекат Холокауст.цз (енг. holocaust.cz) ²³	Увод у изградњу логора и разговор о сложености, структури и функцијама логорских комплекса.
Информативни видео-клип „Пет ствари о Аушвицу које би требало да знате”(нем. 5 Fakten, die ihr über Auschwitz wissen solltet) ²⁴	Јутјуб канал „Тера икс“	Додатни материјал за упознавање са структуром и историјом логора Аушвиц.
Плакат прегледа ознака заробљеника	Аролсен архиве (енг. Arolsen Archives) ²⁵	Категорије и ознаке заробљеника у Аушвицу; потпора гисенском моделу који убраја све групе жртава у дефиницију Холокауста. Полазна тачка за разговор о нацистичкој расној идеологији и обрачуна са политичким противницима, неистомишљеницима и свима који се нису уклапали у аријевску идеју човека.
Колоризоване фотографије аутора и некадашњег заробљеника Аушвица, Северине Шмаглевске.	Пројекат „Лица Аушвица“ (енг. Faces of Auschwitz) ²⁶	Помоћни материјал у уводном делу предавања, пред анализу дела Северине Шмаглевске.

²² Филм се може пронаћи на веб-адреси: <https://www.zdf.de/dokumentation/dokumentation-sonstige/ein-tag-in-auschwitz-108.html>

²³ Пројекат се може наћи на веб-адреси: [Informace o projektu holocaust.cz | Holocaust](https://www.informace.o-projektu-holocaust.cz/)

²⁴ Видео-клип се може наћи на веб-адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=MzuI NEWS2sk>

²⁵ Фотографија плаката је доступна на веб-адреси: <https://arolsen-archives.org/news/uebersicht-der-haeftlingskennzeichnungen/>

²⁶ Пројекат „Лица Аушвица“ може се пронаћи на веб-адреси: <https://facesofauschwitz.com/>

Аудио-запис читања песме <i>Фуга смрти</i> (нем. Todesfuge)	Пројекат Лириклајн (енг. Lyrikline) ²⁷	Слушање читања песме <i>Фуга смрти</i> Паула Целана на предавању и заједнички покушај интерпретације. Обрађено као додатна литература ван програма.
Фотографије	Дигиталне збирке и архиве <i>Јад Вашем</i> ²⁸	Помоћни материјал за обраду различитих тематских јединица на курсу.
Осма епизода поткаста „О Аушвицу: деца у Аушвицу“ (енг. On Auschwitz" (8): Children at Auschwitz) ²⁹	Интернет страница меморијалног центра и музеја Аушвиц-Биркенау ³⁰	Додатни наставни материјал који се слушао на часу током обраде дела Богдана Бартиновског.
Интервју са Богданом Бартиновским о ослобођењу и његовом повратку у Пољску ³¹	Интернет страница пројекта „Документациони центар о принудном раду за време нацизма“ (нем. Dokumentationszentrum NS-Zwangsarbeit) ³²	Додатни наставни материјал у уводном делу часа током обраде дела Богдана Бартиновског.

4.5. Начин оцењивања

Завршна оцена зависила је од успешног и правовременог испуњавања семестралних задатака (читања дела, анализе додатних материјала, припреме презентација), активног учествовања у настави и писања дневника рефлексije. Са техничким и садржинским захтевима писања дневника рефлексije (нем. Reflexionsjournal) и предвиђеним роком за испуњавање задатка полазници курса упознати су на првом предавању. Од полазника се захтевало да у свом дневнику рефлексije одговоре на два општа теоријска питања, и да за свако од четири обрађена дела по личном избору одговоре на три питања. Листа питања налази се у Табели 4.

²⁷ Пројекат Лириклајн може се пронаћи на веб-адреси: <https://www.lyrikline.org/en/home/>

²⁸ Дигиталне збирке и архиве меморијалног центра Јад Вашем могу се пронаћи на веб-адреси: <https://www.yadvashem.org/collections.html>

²⁹ Поткаст се може пронаћи на веб-адреси: <https://www.auschwitz.org/en/history/fate-of-children/>

³⁰ Доступна на веб-адреси: <https://www.auschwitz.org/en/>

³¹ Снимак интервјуа доступан је на веб-адреси: <https://www.zwangslager-berlin-1945.de/en/videos/bogdan-bartnikowski/>

³² Пројекат доступан на веб-адреси: <https://www.zwangslager-berlin-1945.de/en/>

Табела 4: Листа питања у дневнику рефлексije

Општа теоријска питања	Питања за четири обрађена дела по личном избору
<p>1. Својим речима дефинишите појам књижевности Холокауста. Шта је карактеристично за текстове овог жанра? Које одлике су важне, које не?</p> <p>2. Ко пише књижевност Холокауста?</p>	<p>1. Како ми се допао текст? Шта је у тексту посебно добро/лоше?</p> <p>2. Која тема ме је посебно заинтересовала у тексту?</p> <p>3. Шта сам научио из текста? Које информације и утиске сам сакупио?</p>

5. Дискусија и закључак

Поставља се питање у којој мери је курс *Увод у књижевност Холокауста* на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен пример добре наставне праксе у образовању о Холокаусту и подучавању књижевности Холокауста. Оно што треба имати у виду при разматрању организације и садржаја овог курса јесте чињеница да је у питању уводни, једносеместрални курс намењен пре свега студентима основних студија различитих студијских смерова. Програм курса је, стога, временски ограничен и не може се поредити са курсевима који предвиђају наставу кроз више семестара или више од једног предавања недељно. Он је, такође, нужно садржински ограничен, јер је као уводни курс отворен за студенте различитих смерова и полази од тога да учесници курса немају никакво или само ограничено предзнање о Холокаусту и књижевности Холокауста. Зато није необично што је први месец курса посвећен искључиво уводу и разјашњавању основних и најважнијих појмова у вези са историјом и књижевношћу Холокауста, као и културом сећања која је у нераскидивој вези са образовањем о Холокаусту. Сматрамо да је темељно посвећивање историјским аспектима пример добре наставне праксе, јер је постављање Холокауста у контекст европске историје, како наводи Соња Виличић, једна је од кључних препорука важних светских организација које се баве методологијом образовања о Холокаусту (VILIĆIĆ 2018, 216). Важна препорука коју Соња Виличић такође наводи је скретање пажње полазницима на прецизно изражавање, како би се избегле генерализације које укључују речи „сви“ или „увек“. На курсу *Увод у књижевност Холокауста* доцент је посебно пазио на овај аспект и скретао пажњу полазницима када су у разговору користили генерализујуће исказе.

Разграничавање тога који временски период, које догађаје и учеснике Холокауст обухвата важно је полазиште за анализу било код аспекта Хо-

локауста, па самим тим и његове књижевности. Због тога је битно разговарати са полазницима о различитим приступима дефинисању Холокауста као историјског догађаја и о могућим проблемима и ризицима изостављања одређених аспеката из дефиниције. Следећа питања су релевантна у овом контексту:

1. Када Холокауст почиње и када се завршава? Да ли се Холокауст везује за трајање Другог светског рата или траје дуже/краће?
2. Ко су биле жртве Холокауста, ко учесници, а ко посматрачи?³³
3. Које мере терора сврставамо у Холокауст?

Одговори на ова питања неминовно утичу и на дефинисање књижевности Холокауста, чије одређивање зависи и од следећих питања:

4. Ко су аутори књижевности Холокауста?
5. Када књижевност Холокауста настаје?
6. Које врсте текстова припадају књижевности Холокауста?

Сматрамо да је разговор о овим и сличним питањима у уводном делу курса неопходан за постављање теоријских оквира пре самог читања књижевности Холокауста.

Оно са чиме се полазници такође суочавају јесте снажна емотивна реакција, која се у форми непријатности врло често јавља у образовању о Холокаусту, како наводе Роберт Иглстоун и Бери Ленгфорд. Као потенцијално решење за овакву емотивну реакцију аутори предлажу непосредно суочавање са непријатним осећањима, вођење личних дневника и читалачке или студентске групе емотивне подршке (2008: 4). Курс *Увод у књижевност Холокауста* у Гисену добар је пример како се ова три решења могу применити комбиновано. Писање је реализовано кроз вођење структурираног дневника рефлексације, који, у овом случају, није остао на нивоу препоруке, већ је био обавезан део семестарских активности. Директно суочавање са непријатним осећањима остварило се кроз дељење утисака и емотивних реакција полазника на прочитана дела у оквиру заједничког слободног разговора на почетку сваког предавања. На овом курсу је дискусија на нивоу целе групе била могућа због малог броја полазника, али би у условима група са већим бројем полазника решење могло бити дискусија у подељеним, мањим групама. Један од начина да се у наставне садржаје уврсти суочавање са непријатним осећањима је и додавање одвојеног питања о осећањима и утисцима у листу питања која се користе за обрађивање неког дела или садржаја, као што је на овом курсу учињено са филмом „Дан у Аушвицу“ (погледати поглавље 4.2). Сматрамо да је примењивање неког од ових или сличних поступака суочавања са емотивном непријатношћу у настави о Холокаусту неопходно да би се избегла емотивна криза, која може, између осталог, довести до губитка мотивације или навести полазнике да одустану од курса.

³³ Раул Хилберг у свом делу „Злочинци, жртве, посматрачи“ (енг. *Perpetrators Victims Bystanders*) уводи категорију посматрача као трећу важну категорију учесника у Холокаусту.

Важан аспект у разматрању квалитета овог курса је и његов дигитални формат. О манама наставе на даљину у универзитетском контексту писали су Јакшић и други, наводећи одсуство директне интеракције „лице у лице“ као један од главних недостатака (2021: 183). С овиме се аутор слаже, поготово када је реч о настави књижевности Холокауста, у којој је аспект емотивне реакције неизбежан и у којој превазилажење потенцијалне емотивне кризе зависи од интеракције за наставником и другим полазницима. Ипак, сматрамо да дигитална настава књижевности Холокауста на примеру овог курса има и велике предности. Једна од најважнијих је доступност текстова у дигиталном формату, чиме се осигурава уштеда времена и елиминише потреба одласка у библиотеку, што у условима пандемије, када је приступ библиотекама ограничен или онемогућен, игра јако важну улогу и позитивно утиче на редовно испуњавање читалачких задатака. Предност дигиталне реализације овог курса је, такође, лакше интегрисање мултимедијалних садржаја у односу на презентну наставу на којој би приказивање и групно гледање оваквих садржаја захтевало техничку опремљеност просторије (рачунар, видео-бим, звучници, платно за пројектовање).

Када је у питању одабир литературе на курсу, важно је напоменути да су аутори обрађиваних прозних дела у наставном програму преживели заробљеништво у логору Аушвиц-Биркенау³⁴, те да се полазници овог курса првенствено упознају са књижевним стваралаштвом преживелих и са књижевном репрезентацијом и интерпретацијом заробљеништва у логору Аушвиц-Биркенау. Полазници, дакле, не стичу увид у књижевност Холокауста коју пишу жртве или преживели других нацистичких логора, гета, избеглица у емиграцији, као ни припадника друге и треће послератне генерације. Ово, међутим, не посматрамо као недостатак курса, јер му је примарни циљ да на основном нивоу упозна полазнике са историјом и књижевношћу Холокауста, а не да пружи свеобухватни преглед књижевности Холокауста уопште. Имајући у виду расположиво време, образовну позадину полазника, уводни тип курса и дигитални формат, а разматрајући притом наставне препоруке за подучавање Холокауста и његове књижевности, сматрамо да је курс *Увод у књижевност Холокауста* на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен пример добре наставне праксе у образовању о Холокаусту.

Цитирана литература

ARBEITSSTELLE 2022: *Arbeitsstelle Holocaustliteratur. Über uns.* 2022. < <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Ueber-uns/> > 30.9.2022.

³⁴ Осим Карин Граф, која пак пише о Станиславу Ханцу, некадашњем заробљенику Аушвица.

- AUSWAHL 2022: *Auswahl-Edition des Ringelblum-Archivs*. 2022. < <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Auswahl-Edition-des-Ringelblum-Archivs-1983/> > 5.1.2023.
- BIBLIOTHEK 2022: *Bibliothek der polnischen Holocaustliteratur*. 2022. < <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Bibliothek-der-polnischen-Holocaustliteratur-3108/> > 5.1.2023.
- EAGLESTONE 2008: Iglston, Robert i Beri Lengford. „Introduction“, *Teaching Holocaust Literature and Film (2008)*. London: Pagvare Macmilan, 1-14.
- FORSCHUNGSPROJEKT 2022: *Forschungsprojekt „Frühe Texte der Holocaust- und Lagerliteratur“*. 2022. <<https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Forschungsprojekt-Fruehe-Texte-der-Holocaust-und-Lagerliteratur-2485/> > 5.1.2023.
- HOLOCAUSTLITERATUR 2022: *Holocaust- und Lagerliteratur: Zur Definition des Gegenstandes*. 2022. < <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Holocaustliteratur/> >
- JAKŠIĆ I DRUGI 2021: Jakšić, Anja, Ksenija Mitrović, Jelena Ćurčić i Danijela Gračanin. *Tradicionalna vs. onlajn nastava: prednosti i izazovi*. XXVII skup Trendovi razvoja: „Online nastava na univerzitetima“. Novi Sad: 2021. < http://www.trend.uns.ac.rs/stskup/trend_2021/radovi/T1.3/T1.3-9.pdf>. 27. 1. 2023.
- NÄGEL 2018: Negel, Ferena i Lena Kale. *Die universitäre Lehre über den Holocaust in Deutschland*. Berlin: Slobodni univerzitet Berlin, 2018.
- VILIČIĆ: Viličić, Sonja. „Učenje o holokaustu i neformalna jevrejska edukacija“, *Graničnici sećanja (2018)*. Beograd : Jevrejski istorijski muzej Savez jevrejskih opština Srbije, str. 213-223.
- YAD VASHEM 2022: *What Is Yad Vashem*. 2022. <<https://www.yadvashem.org/about/yad-vashem.html>> 25.1.2023.

Milica M. Damjanović

DIGITALER HOLOCAUSTLITERATUR-UNTERRICHT AN DER UNIVERSITÄT JUSTUS-LIEBIG-GIEßEN AUS ERFAHRUNG DES AUSTAUSCHSTUDENTEN

In der vorliegenden Arbeit wird die Erfahrung des Austauschstudenten an der Arbeitsstelle Holocaustliteratur der Universität Justus-Liebig-Gießen nach dem abgeschlossenen Kurs *Holocaustliteratur: Eine Einführung* im Wintersemester 2021/22 dargestellt. In der Arbeit werden die Arbeitsstelle und ihre Forschungs- und publizistischen Projekte dargestellt, wobei die Organisation und Inhalte des Kurses mit besonderem Hinblick auf die multimedialen Inhalte im zentralen Teil

der Arbeit beschrieben sind. Am Ende der Arbeit stellt der Autor seine finalen Überlegungen über die Qualität der Lehre in diesem Kurs dar und schlussfolgert, dass dieser Kurs ein Beispiel der guten Lehrpraxis im Unterricht über Holocaust ist, das als gutes Vorbild für Lehrpraxis über den Holocaust in Serbien dienen könnte.

Schlüsselwörter: Holocaustliteratur, digitaler Unterricht, Universität Justus-Liebig-Gießen, Studentenaustausch.